

ЛУГОВИЙ В.С.

(Горлівський пед. інститут іноземних мов)

ЛЕКСИКО-МОРФОЛОГІЧНІ ДИВЕРГЕНЦІЇ ОНОМАСТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

The article deals with the structural and grammatical differences between the French and Ukrainian idiomatic loans with components - proper names. The morphological divergences of the nominal idioms (substantive and verbal ones) in the languages which are not genetically related are revealed.

Key words: *divergence, onomastic idiom, phraseme, proper component, appellativation, adjectives formed from onyms / onym-based adjectives.*

Процес розмежування фразеологічних одиниць (ФО) з компонентом – власним іменем (ВІ) в неспоріднених європейських мовах досліджується на всіх мовних рівнях: фонетичному, лексико-семантичному, структурно-граматичному, прагматичному, стилістичному, тощо. Процеси розходження або дивергенції ономастичних ФО (ОФО) і власне мовна диверситивність можуть бути реалізовані на трьох рівнях: „1 – всі мови є історично диверсифікованими; 2 – кожна мова є соціально диверсифікованою; 3 – кожна мова є стилістично диверсифікованою; мовці змінюють манеру мовлення залежно від соціокультурних умов ситуації, в якій реалізується комунікативний акт” [Степанов 2009, с.382]. Кожна мова є граматично диверсифікованою, що обумовлюється її різними генетичними витоками, а також її віднесеністю до різних структурних типів в сім’ї індоєвропейських мов.

Дослідження структурно-граматичних розходжень ОФО неспоріднених мов стосується насамперед морфологічних дивергенцій, так як саме в морфології найбільш явно проявляється національна своєрідність тієї чи іншої мови. В даній статті ми спробуємо дослідити морфологічні дивергенції ОФО - напівкальок французької і української мов на матеріалі двох провідних семантико-граматичних розрядів номінативних ОФО: субстантивних і дієслівних. Так як більшість інтралінгвальних ОФО вищеназваних мов відносяться до класу безеквівалентної лексики, або ономастичних реалій, то основним об’єктом нашого дослідження будуть інтерлінгвальні ОФО – фраземи, насамперед біблійського та міфологічного походження, відібрані з словникових першоджерел. Предметом дослідження будуть морфологічні особливості вищеназваних фразеологізмів, зумовлені синтетизмом української та аналітизмом французької мов. В основу нашого дослідження будуть положені базові положення із праць провідних вітчизняних мовознавців в сфері української та французької фразеології (А.Г.Назарян, Г.Г.Соколова – французька мова; М.Ф.Алефіренко, В.Д.Ужченко, Л.Г.Авксентьев – українська мова).

Актуальність проведеного дослідження витікає з того, що виявлення міжмовних розбіжностей як в романістиці, так і в україністиці, ще не здійснювалось на матеріалі ономастичних фразеологізмів – напівкальок.

Основною метою дослідження є встановлення типології морфологічних розходжень ОФО французької та української мов. Вона зумовлює постановку наступних конкретних завдань:

- 1) уточнити семантико-граматичну класифікацію фразем в сучасній фразеології;
- 2) виявити основні морфологічні розходження серед субстантивних ОФО вищеназваних мов;

3) визначити вплив дієслова на характер морфологічних розбіжностей дієслівних ОФО французької і української мов.

Лексико-семантичні і морфологічні явища тісно взаємодіють у процесі народження та становлення фразеологізмів, в тому числі і ономастичних, які пов'язуються синтагматичними зв'язками у мовленні із словами, прагнуть до зміни своєї первинної етимологічної форми, тобто до тісного зв'язку фразеологічного і морфологічного рівнів мови. На думку М.Ф.Алефіренко ця взаємодія відбувається у кількох напрямках „ у семантико-граматичній категоризації фразем, у морфологічній регламентації їх компонентного складу і в своєрідному функціонуванні граматичних категорій у складі фразем [Алефіренко 1987, с.42]. Таким чином, ФО, в яких семантично незалежні слова є їх конститuentами і відносяться до різних частин мови, також утворюють різні семантико-граматичні розряди, які відрізняються від частин мови специфікою їх фразеологічного значення, морфологічними властивостями слів, їх компонентів. Семантико-граматична класифікація ФО здійснюється в основному за формально-граматичними ознаками їх стрижневого компонента, хоча дана класифікація не є на думку ряду мовознавців лінгвістично переконливою. Алефіренко М.Ф. вважає, що „семантико-граматичні властивості формуються в процесі складної взаємодії як лексичних, так і граматичних значень словесних компонентів генетично співвідносного словосполучення” [Алефіренко 1987, с.44]. Слід зазначити, що в українській і французькій мовах лексико-граматичне значення ФО не завжди співпадає із значенням стрижневого компонента, який визначає лексико-граматичний розряд цих одиниць. Наприклад, в українській ФО „душа в душу” і французького фразеологізму «*la mort dans l'âme*» стрижневими компонентами є субстантивні лексеми „душа, mort”, які в реченні вживаються в функції прислівника „злагоджено, мирно”, „засмучено”. Для французької мови характерна менш чітка в порівнянні з українською диференціація частин мови і відносна легка транспозиція слова з однієї морфологічної категорії в іншу, що знайшло своє відображення і в морфологічній співвіднесеності слів у складі ФО, в тому числі і ономастичних. Враховуючи вищесказане, ОФО, як і інші тематичні класи фразем, підрозділяються на наступні семантико-граматичні розряди: субстантивні, ад'єктивні, дієслівні і адвербіальні, два з яких і стануть об'єктом нашого подальшого дослідження.

Субстантивні ОФО французької мови мають розбіжності з аналогічним функціональним класом ФО української мови в парадигматичних змінах, а саме в наявності в них такого детермінативу як артикль, відсутністю категорії відмінку. Певні морфологічні дивергенції спостерігаються також в таких граматичних категоріях як рід і число. Серед виявлених нами 10 синтаксичних схем утворення субстантивних ОФО французької і української мов ми зафіксували наступні морфологічні розходження:

Модель I - фр. Dét +N +Prép + Npr – *le soleil d'Austerlitz* - укр. Іменник + Вл.іменник (Онім) – *сонце Аустерліца*

У французькій мові перед загальним іменником вживається означений узагальнюючий артикль чоловічого роду «*le*», а родова співвіднесеність (приналежність) передається прийменником «*de*», тоді як в українській вона виражається в зміні закінчення „*a*”. Аналогічні зміни характерні для таких субстантивних ОФО «*ventre de Paris ; homme de Sedan ; levier d'Archimède ; tête de Méduse*» - укр. „*черево Парижу; людина із Седана (Наполеон); важіль Архімеда або архімедів важіль; голова Медузи*”.

Модель II - фр. Dét + Adj + Npr – *la grande Armée, la belle France, le perfide Albion* – укр. Прикметник + Іменник - *велика Армія, прекрасна Франція, підступний Альбїон*. В даних прикладах спостерігається вживання означеного артиклю «*le, la*» перед якісними прикметниками „*великий, прекрасний, підступний*”, які не тільки узагальнюють семантику прикметника а й вказують на рід, тоді як в українських ФО рід виражається за допомогою закінчень „*a*” для жіночого роду і „*ий*” для чоловічого роду.

Модель III - фр. Dét + N +Prép + Npr - *la pucelle d'Orléans* - укр. Прикметник + Іменник – *Орлеанська дїва*. Головне розходження полягає в тому, що топонім «*Orléans*» передається в українській мові відонімним ад'єктивом „*орлеанський*”, а також здійснюється постпозиція французького стрижневого компоненту «*pucelle*» в українській фразеології після відтопонімного ад'єктиву „*орлеанський*”, тобто одночасно відбуваються два етапи морфологічних дивергенцій: перехід з однієї частини мови в іншу і постпозиція стрижневого компоненту. Аналогічно передаються в українській мові і такі французькі ОФО як «*l'ogre de Corse* – *корсиканське чудовисько (Наполеон); lit de Procruste* – *прокрустове ложе; le pied d'Achille* – *ахіллесова п'ята*”. Для українських ОФО даної моделі є характерною апелятивація власного імені у складі ФО, його перехід в відтопонімний або відантропонімний прикметник „*соломонове рішення, єгипетська кара, адамове яблуко, авгієві конюшні, буриданів осел*”.

Особливості функціонування граматичного роду в субстантивних фраземах залежать від структурно-семантичної моделі ФО і домінуючою є модель „Прикметник + Іменник”. Для українських іменників, які вказують на істоту (людину, тварину) характерна фіксація у складі ФО тільки в одній родовій формі „*валаамова ослиця*”, а ситуативно –контекстуальне утворення паралельної родової форми призводить до дефразеологізації словосполучення „*валаамова ослиця //не валаамовий осел*”. Спільнородові утворення не є характерними для української фразеології, виняток, СФО „*казанська сирота*” (чол./жін рід). На думку А.Г.Назаряна для французької фразеології „не є характерною зміна роду, так як вона веде до порушення тотожності ФО, призводить до формування нового похідного висловлювання, яке має протилежне від первинного фразеологізму значення і веде до утворення антонімічних пар” [Назарян 1976, с.77-78] „*neveu à la mode de Bretagne// nièce à la mode de Bretagne* – *двоюрідний племінник // двоюрідна племінниця*”.

Зміни в числі в цілому нехарактерні для субстантивних ОФО - напівкальок, так в моделі «фр. Adj+ Npr – *nouvelle Athènes* – укр. *нові Афіни*” фразеологізми співпадають лексично, але диференціюються в категорії числа: французька ОФО стоїть в однині, а українська в множині: „Функціонування категорії числа в фраземах зумовлюється значною мірою граматичним числом їх субстантивного компонента” [Алефіренко 1987, с.49]. Ряд ОФО можуть мати в українській мові корелятивні форми граматичного числа „*ахіллесова п'ята – ахіллесові п'яти*”, але це не є загальною тенденцією, більшість ОФО вживаються в однині „*аркадська ідилія, варфоломїївська ніч*”, але якщо вихідною формою субстантивного компонента була множина, то однина вже не вживається „ укр. *сади Семіраміди, адамові часи* – фр. *aux temps d'Adam*, але укр. *танталові муки* – фр. *le supplice de Tantale*”. Ці розбіжності проявляються, коли французькі ОФО – напівкальки стоять в множині „*les plaies d'Égypte* – *кара єгипетська; les champs de Neptune* – *царство Нептуна*”.

Дієслівні ОФО мають досить значні морфологічні дивергенції, що пояснюється високим рівнем аналітизму французької дієслівної системи, а саме вживанням

аналітичних часових форм, наявністю групи дієслів з широкою диференційованою семантикою, особливих безособових форм. Морфологічні розбіжності дієслівних ОФО є менш значимими ніж субстантивних, для них характерні однотипність синтаксичних схем утворення, а також значний вплив субстантивного компонента на семантику всього ономастичного фразеологізму. Для французьких ОФО є типовим вживання в якості формального компонента широкозначних дієслів «*faire, prendre, mettre, donner, avoir*», а для українських, навпаки, дієслів конкретної семантики. Аналіз дієслівних ОФО французької та української мов, відібраних методом суцільної вибірки з оригінальних першоджерел, дозволив нам виявити наступні морфологічні дивергенції:

1. Вживання означеного артикля перед ВІ в функції прямого додатку у французькій мові і апелятивація даного компонента в українській мові „фр. *faire le Pierrot (Jacques)* – укр. *валяти ваньку*”.

2. Вживання артикля перед ВІ із відповідним титулом у французькій мові і зміна семантики дієслова в компаративній конструкції в українській мові, перехід із широкозначного дієслова в займенникове „ фр. *faire le don Quichotte* – укр. *поводиться як Дон-Кіхот*”.

3. Вживання дієслова в пасивній формі перед ВІ в французькій мові і в активній формі в українській мові „ фр. *être suspendu sur qn comme une épée de Damoclès* - укр. *висіти над кимось як дамоклів меч*”.

4. Перехід займенникового дієслова перед ВІ в французькій мові в неперехідне дієслово в українській „ фр. *se plonger dans le Léthé* – укр. *канути в Лету*”.

5. Вживання означеного артикля після перехідного дієслова перед ВІ – топонімом, так як для французької мови є нормою вживання артикля, в основному означеного „ *le, la, l'*” перед ВІ, найменуваннями географічних об’єктів „ фр. *franchir le Rubicon* – укр. *перейти Рубікон*”.

6. Вживання неозначеного артикля перед ВІ в компаративних зворотах після дієслів конкретної семантики в французькій мові і його субституція якісним прикметником в українській мові „фр. *pleurer comme une Madeleine* – укр. *плакати, (ридати) як свята Магдалена*”.

7. Вживання неперехідного дієслова перед ВІ в французькій мові і перехідного дієслова в українській мові „фр. *monter sur Régase* – укр. *окульбачити Пегаса*”.

8. Вживання широкозначного дієслова перед ВІ в французькій мові і займенникового дієслова в українській мові „ фр. *être dans les bras de Morphée* – укр. *знаходиться в обіймах Морфея*”.

9. Вживання граматичної порівняльної конструкції в французькій мові і її заміна абстрактним іменником в українській мові „фр. *vivre autant que Mathusalem* – укр. *прожити Мафусаїлів вік*”.

Таким чином, дослідивши морфологічні дивергенції на матеріалі французьких і українських фразеологічних напівкальок з компонентом – власним іменем, ми можемо зробити наступні висновки та узагальнення.

1. Дивергентні морфологічні особливості вищеназваних ФО обумовлені в першу чергу синтетизмом української та аналітизмом французької мов. Найбільше ці розходження проявляються серед субстантивних ОФО, які характеризуються такими національно-типологічними параметрами як добре розвинута система відмінків в українській мові і наявність такого службового індикатора роду та числа як артикль в французькій.

2. Дієслівні ОФО є формально більш гомогенними в обох мовах, що пояснюється, як однотипністю їх синтаксичних схем, так і тісною взаємодією дієслова з його семантично визначаючою, субстантивною частиною фразеологізму. Найвищим рівнем морфо - синтаксичної гомогенності відзначаються компаративні ОФО.

Перспективним є подальше дослідження предикативних ОФО – напівкальок, тобто фразеологізмів, співвідносних з реченням, комунікативних фразеологізмів, особливо ОФО – паремій в плані виявлення їх конвергентно-дивергентних характеристик в таких різноструктурних мовах як французька і українська.

Література

Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології /М.Ф. Алефіренко. – Харків: Видавництво при Харківському державному університеті „Вища школа”, 1987. – 136 с. *Назарян А.Г.* Фразеология современного французского языка / А.Г.Назарян. – М.: Высшая школа, 1976. – 318 с. *Степанов А.В.* Лексико-семантичні дивергенції і варіативність в терміносистемі латиноамериканських національних варіантів іспанської мови / А.В. Степанов. – Наукові записки.Серія „Філологічна”. – Острог: Видавництво Національного університету „Острозька академія”. – Вип.11. – 2009. – С.376-384. *Українсько – французький і французько – український фразеологічний словник.* – К.: Генеза, 2000. – 276с.

МАНАКІН В.М.

(Запорізький нац. ун-т)

МІЖМОВНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛОВА ТА ЛІНГВОКОГНІТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СВІТУ

The paper deals with the inner form of the word as a parameter of contrastive linguistics, and as a lingual and cognitive phenomenon which gives a key to understanding the ways of linguistic mapping of the world.

Key words: *inner form of the word, contrastive linguistics, linguistic mapping of the world.*

Цілком очевидним є факт того, що природні та гуманітарні науки завжди знаходяться на далекій відстані щодо відкриття нового та розвитку науково-технічного прогресу в цілому. Якщо уявлення про фізичний та біологічний світ стрімко і кардинально змінюються, то «нові» парадигми розвитку людського духу нерідко відкидають нас назад, наприклад, до вже відомих античних світоглядних уявлень. Відтак досі відкритими лишається низка кардинальних питань, в тому числі про мову, її сутність та особливості її зв'язку зі свідомістю окремої людини або мовного соціуму. Відповіді на ці питання знову і знову концентруються навколо слова, пізнання природи якого може дати ключ до відгадки таємниці усієї мови в цілому.

Метою роздумів цієї статті є спроба повернення до одвічного питання про природу найменування у площині, яку давні греки пов'язували з проблемою співвідношення *слова і предмета*. Не вступаючи у відому дискусію філософів і тесеїстів, про що має знати кожен студент-філолог, поглянемо на цю проблему з